

AZ OSMÁN BIRODALOM EURÓPAI HÁBORÚINAK KATONAI KÉRDÉSEI

(1356—1699)

Perjés Géza

Bár a török háborúk irodalma szinte végtelen, mégsem állíthatjuk, hogy akár az egyes háborúk lefolyását, akár a török kérdés általános hadtörténeti vonatkozásait világosan látnánk. Különösen ez utóbbi szempontból hiányosak a kutatás eredményei, mert alig tudjuk beilleszteni a török hadtörténetet az általános fejlődésbe. Pedig — olyan államról lévén szó, mely világtörténeti hatását elsősorban katonai szempontból érvényesítette — igen nagy jelentősége lenne annak, ha pontosan ismernénk az oszmán állam rendkívüli katonai sikereinek okát.

A kérdés megoldását sok, nem egy esetben kimondottan leküzdhetetlennek tűnő nehézség akadályozza. Egyik az anyag rendkívüli terjedelme. Hiszen az oszmán állam a XIV. századtól a XVII. század végéig szinte megszakítás nélkül hadakozik, méghozzá nem egy, vagy két hadszíntéren, mint az európai államok, hanem három világrészen, négy tengeren s vagy tucatnyi ellenféllel szemben. Ennek a beláthatatlan sok és jellegében egymástól annyira különböző háborúnak már pusztá áttekintése is nehéz, de szinte megoldhatatlannak látszik, hogy belőlük általános következtetéseket vonjunk le. Bár meg kell mondanunk, a hadtörténeti kutatók nem is igen törekedtek általános törvényszerűségek rögzítésére, mivel pusztán az európai fejlődést tartván szem előtt, azt gondolták, hogy a török hadviselést — amelyet „barbár” hadakozásnak tekintettek — az általános fejlődésbe beilleszteni nem lehet, de nem is érdemes. A hadtörténeti kutatásnak ehhez az egyoldalúságához járult egy másik szemléleti és módszertani fogyatékoság, az, hogy a katonai jelenségeket a társadalomtól elvonatkoztatva vizsgálták — márpedig igen sok olyan katonai probléma adódik, amely pusztán a hadtudomány eszközeivel nem oldható meg.

Korreferátumomban az oszmán állam európai háborúinak Gallipoli elfoglalása és a karlócai béke közé eső időszakát vizsgálom. Az elemzésnek ilyen hosszú, több mint háromszáz évet felölelő idősakra való kiterjesztését mindenekeelőtt az indokolja, hogy alatta a török hadügy lényegében nem változott: a zentai csatában vereséget szenvedett oszmán hadsereg szervezete és harcmodja alig különbözött a nikápolyi csatát megnyerő oszmán hadseregétől.

A szóban forgó időszak háborúinak következő kérdéseit vizsgálom: 1. az oszmán állam katonai potenciálja; 2. a határvédelem; 3. háború, politika, hadászat; 4. harcászat.

1. Az oszmán állam katonai potenciálja

Valamely állam katonai potenciáljának vizsgálatát — legalábbis első megközelítésben — három szempontra kell kiterjeszteni: a) terület, népesség, földrajzi és természeti adottságok, gazdasági erőforrások; b) állami és társadalmi szervezet, valamint államigazgatás; c) hadsereg.

Az oszmán állam területe és lakóinak száma már a XV. század második felében jóval nagyobb volt bármelyik európai államénál. A három világrészre kiterjedő birodalom gazdasági erőforrásai szinte kimeríthetetlenek voltak, és alig volt termelvény, amellyel ne rendelkezett volna. Nyersanyag-gazdagsága nagy tömegű exportot tett lehetővé, így kereskedelmi mérlege általában aktív volt. Miután pedig tartományainak nagy része tenger mellett feküdt, belső és átmenő áruforgalma egyaránt igen élénk volt.

Nemcsak a polgári, de a marxista történetírásban is gyakori, hogy az oszmán államigazgatást még a birodalom virágkorában is olyan kormányzatnak tüntetik fel, amely nem törődve alattvalói jólétével, őket a végletekig kizsákmányolta, a termelő erőket pedig elpusztította. A tények közelebbi vizsgálata alapján azonban kitűnik, hogy az oszmán állam nem gazdálkodott olyan rosszul alattvalói munkaerejével és munkakedvével, valamint természetadta erőforrásaival. Nem látszik bizonyítottnak, hogy akár a pénzügyek kezelésében, akár az adó kivetésében és behajtásában, akár a közigazgatásban nagyobb rend uralkodott volna az európai államokban, mint az oszmán birodalomban. Egyébként is teljesen elképzelhetetlen, hogy egy minden tekintetben romboló, vagy akárcsak alacsony határfokkal működő államapparátus olyan hatalmas katonai teljesítményeket tett volna lehetővé.

Ezenfelül pedig az a tény, hogy az oszmán állam kimondottan katonaállam volt, amelyben az állami apparátus első feladata éppen a hadsereg fenntartása és a legnagyobb katonai hatékonyság biztosítása volt, a korabeli viszonyok mellett igen nagy, az európai államokét mindenestre jóval felülmúló katonai erőfeszítéseket tett lehetővé. Teljes központosítottság és az európai értelemben vett nemesség rendi ellenállásának teljes hiánya, valamint jól képzett hivatalnokréteg — olyan előnyök — amelyekkel egyik európai állam sem rendelkezett a XIV—XVI. században.

Maga a hadsereg pedig egyesítette magában a feudális és a zsoldos hadrendszer előnyeit, anélkül, hogy hosszú időn át akár az egyiknek, akár a másinak az európai államokban közismert hátrányai érezhetőek lettek volna.

A társadalmi háttér vizsgálatánál külön figyelmet érdemel az oszmán állam hanyatlásának kérdése. Előjáróban le kell szögeznünk, hogy az oszmán állam ereje még a hanyatlás idején is jóval felülmúlta a legtöbb európai állam erejét. Maga a hanyatlás ténye pedig több problémát vet fel, mert mindazok a jelenségek, amelyeket felsorolnak — a pénzügyi romlás, az államháztartás állandó deficitje, az elhatalmasodó korrupció, a pártharcok és a lázadások stb. —, a korabeli európai államoknál is felfedezhetőek.

A hanyatlás két mozzanata azonban sajátos török jelenség és úgy érzem, hogy ezek beható vizsgálata vezethet el a hanyatlás valódi okainak feltáráshoz. Az egyik momentum az oszmán birodalom óriási kiterjedése, ami a korabeli közlekedési, hírváltási és igazgatási technika mellett leküzdhetetlen és egyre fokozódó nehézségeket jelentett.

A másik körülmény az oszmán államon belül a moszlimok, valamint az állami és a katonai apparátus renegátjainak mélyen szántó antagonizmusa. Az a hatalmas, az egyetemes történetben egyedülálló és a kezdeti időkben oly nagy eredményeket felmutató kísérlet ugyanis, hogy a nemességet az állam kormányzásából kizárják és idegen származású, tulajdonképpen rabszolga állapotú jövevényekkel helyettesítsék — ez a kísérlet végül is megbukott.

Ennek jelei már a XVI. században megmutatkoznak, de romboló hatása csak a XVII. században válik nyilvánvalóvá. Az itt végbement folyamat társadalomtörténeti szempontból fölöttébb izgalmas. A harcot a két párt ugyanis nem harcolta végig, a küzdelmet nem vitte döntésig, hanem sokkal rosszabb történt: átnöttek egymásba, átadva egymásnak hibáikat. A gyökértelen renegátok laza erkölce és szervilizmusa megfertőzte a hagyományokhoz ragaszkodó, az ősi szokásokat tisztelő törzsökös moszlim nemességet, viszont ennek konzervativizmusa megfojtotta a renegátok bátor vállalkozó kedvét, kezdeményezését és gátlástalan, minden újat befogadó racionális szemléletét, önző osztályszemléletük pedig gátat vetett a tehetség szabad mozgásának és felemelkedésének. Az oszmán állam lassanként olyan beteghez kezdett hasonlítani, akinek szövetei a felbomlás, agya és idegei pedig a bénulás jeleit mutatják.

Ennek a feloldhatatlan és az idők múlásával úgy látszik egyre mélyülő antagonizmusnak két igen érdekes és egymással kereken ellenkező előjelű dokumentumával is rendelkezünk. Egyik Szulejmánnak 1539-ben kiadott Kánunja, mely a timarióta rendszerben bekövetkezett zavarokat arra vezeti vissza, hogy a feudális szpáhik testülete — etnikai és származási érvekre hivatkozva — nem akar befogadni idegeneket, sőt még azokat is ki akarja zárni soraiból, akik nem a moszlin ősök jogán, hanem katonai érdemeket elért renegát atyjuk révén jutottak szpáhibirtokhoz. „A szpáhik és a ráják egyaránt a mi szolgálóink”, akik között különbség nem lehet — mondja ki Szulejmán igen jellemzően. A moszlim eredetű szpáhik felfogása tehát alapjaiban veszélyezteti az oszmán államot.

Éppen ellenkezően látja a kérdést mintegy száz év múlva Kocsi bej: a timárrendszer, de az egész oszmán állam hanyatlásának oka, hogy eltérően a régi idők szokásaitól, minden idegen, városlakó és rája is kaphat timár-birtokot. Sőt, Kocsi bej a hadrendszer romlásának okát abban látja, hogy a moszlimokból álló feudális sereget háttérbe szorítva, a hadviselés alapjává a kapu-kulikat, tehát a zsoldos szpáhikat és a janicsárokat tették.

2. A határvédelem

A török hódítás olyan jelenséget élesztett újjá Európában, amelynek történelmet befolyásoló hatása a népvándorlások befejeződése után szűnt meg, és amely az egyetemes történet tanúsága szerint jobbra ott fordult elő, ahol a feudalizmus és a katonai demokrácia fokán élő népek kerültek egymással érintkezésbe. E két civilizáció összetalálkozásából ugyanis óhatatlanul következik, hogy a zsákmányra éhes barbár szomszéd kisebb-nagyobb betöréseket hajt végre, ami ellen a civilizált nép a *határvédelem* megszervezésével védekezik. A határok őrzését természetesen civilizált népek szomszédi viszonyánál is meg kell szervezni, ez azonban soha nem jelent akkora terhet és soha sincs olyan hatással az állami és társadalmi életre, mint a barbárok elleni határvédelem. A barbárok szomszédsága ugyanis egyik oldalról állandó és igen súlyos veszélyt jelent, másik oldalról a veszély elhárítása különös csapatot és különös taktikát kíván meg, olyat, ami a védekező állam gazdasági és társadalmi viszonyaiból nem következik, sőt rendszerint ellentétes azokkal.

A barbárok ellen megszervezett határvédelem egyszerre segítette elő a központosítást és a decentralizációt, ugyanakkor bizonyos fokig előmozdította a természeti gazdálkodásba való visszafordulást, mivel a határőr csapatokat csak természetbeni juttatásokkal, nemegyszer telepítéssel és földadományozással lehetett eltartani. Miután pedig a határvédelem ellátásához szükséges csapatokat, elsősorban könnyűlovasságot a társadalmi fejlődés adott színvonal mellett az ország lakosságából kiállítani már nem lehetett, idegene-

ket, elsősorban barbárokat kellett zsoldba fogadni, vagy a határok mentén letelepíteni. Az egyetemes történet határvédelmet fenntartó államainál, Kínánál, Rómánál és Bizáncnál mindezek a jelenségek megtalálhatók.

A török hódítás hasonló jelenségeket hozott létre. Bár az oszmán állam jóval magasabb fokán állott a fejlődésnek, mint a barbár népek, mégis, társadalmi viszonyaiból következő expanzivitása és állandó határsértései ugyanolyan — sőt nagyobb, mert állandóbb és hosszabb ideig tartó — veszélyt jelentettek szomszédjaira, a határvédelem kiépülése pedig lényegében ugyanúgy ment végbe és ugyanazokat a jelenségeket idézte elő az állami és társadalmi életben, valamint a hadviselésben.

Nálunk a határvédelemnek a központosítást és a tartományúri hatalmat egyként erősítő hatása Zsigmond és a Hunyadiak idején már megfigyelhető: egyik oldalon ott látjuk az egész országra kiterjedő hadügyi reform kísérletét, a másik oldalon a határvidéki főurak hatalmának megnövekedését. Hunyadinak, mint temesi bárnak, erdélyi vajdának és Nándorfehérvár főkapitányának kezében óriási gazdasági, politikai és katonai hatalom összpontosul. Ez a hatalom juttatja kormányzói székbe őt — a királyi trónra pedig fiát.

A Habsburg-kormányzat egész XVI—XVII. századi történetét pedig átszövi a határvédelem által létrehívott, vagy legalábbis gyors fejlődésre serkentett központi intézmények harca a helyi hatóságokkal és főurakkal, akiknek befolyását éppen a határvédelemben vállalt szerepük növelte meg. És döntő hatással van a határvédelem a magyar hadügy fejlődésére is. A határok őrzéséhez szükséges könnyű csapatokat — a huszárokat és a hajdúkat — idegenből vesszük át, hogy azután elmagyarosodva és számbelileg megnövekedve a magyar hadsereg gerincét alkossák. A hadviselés pedig, amely az előző századokban lényegében véve a nyugatival párhuzamosan fejlődött, most önálló útra lép és az irreguláris, portyázó harcmodor válik sajátjává. A magyar hadviselés sajátos alakulását tehát nem magyarázza önmagában az állami függetlenség megszűnése, valamint a gazdasági és társadalmi hanyatlás, hanem mint külön tényező, a határvédelem terelte ebbe az irányba a fejlődést.

3. Háború, politika, hadászat

Az oszmán hatalom háborúinak periódizációja meglehetősen bonyolult feladat. Úgy tűnik, hogy még legcélszerűbb bizonyos földrajzi feltételek alapján elhatárolni egymástól az egyes szakaszokat. A periódizáció alapja ebben az esetben az lenne, hogy hol volt a töröknek és ellenfeleinek hadművelési bázisa, mi volt a tulajdonképpeni hadszíntér és hol volt az előtér, tehát az a terület, ahol a mindennapos határmenti harcok lefolytak és aminek egyetlen hivatása volt: fedezze a mögötte meghúzódó anyaországot, a védelem tulajdonképpeni tárgyát. A fentiek alapján a Gallipoli elfoglalásától a karlócai békéig terjedő korszakot öt periódusra lehet felosztani.

1. periódus. Gallipoli elfoglalásától Konstantinápoly bevételéig (1356—1453)

Gallipoli elfoglalásának döntő jelentősége van az oszmán birodalom, de az európai államok történetében is, mert a Helleszpontosz birtokában foghott hozzá európai hódításaihoz. Valójában, az elfoglalást követő három évtizedben rendkívül gyors ütemű az előnyomulás. A mongol betörés egy időre ugyan megszakítja a hódítást, utána azonban tovább folyik, úgy, hogy a periódus végére Görögország egy részének, Albániának, Szerbia nagyobb ré-

szének és Boszniának kivételével az egész Duna jobb parti Balkán a birtokába kerül, a bal parti Havasalföld pedig lényegében véve hűbérese lesz.

Ebben az időben a hadműveletek bázisa török részről Anatólia és a későbbi ruméiai elajetnek bulgáriai része, keresztény oldalról a balkáni országoknak töröktől nem fenyegetett vagy meg nem szállt részei — főleg azonban Magyarország. Az előtér Havasalföld, valamint Szerbia és Bosznia déli része.

Hadászatiilag az oszmán állam helyzete igen kedvező, mivel hadműveleti vonala rövidebb, azonfelül a belső vonalon áll. Hadászati szempontból igen nagy előnyt jelent, hogy az oszmán államapparátus hamarabb mozgósíthatta és indíthatta harcba hadseregét, mint a keresztény hatalmak. A hadjáratoknak tavaszi kezdése áthághatatlan szabály volt a töröknél, míg a keresztény országok csak nyár derekán, nemegyszer azonban ősszel lettek kész a mozgósítással, így a háborúk gyakran belenyúltak a hadakozást annyira megnehezítő télbe.

Már ebben az időszakban világosan felismerhető a Dunának, mint vízi útnak a jelentősége. A török hamarosan kézre keríti az Orsovától lefelé eső Duna-szakaszt, s ha ebben az időben a keresztények dunai hajóhada még fölényben is van, most születnek meg az előfeltételei annak, hogy a következő periódusban Konstantinápolytól egészen Belgrádig folyhasson a szállítás a Fekete-tengeren és a Dunán.

Konstantinápoly elfoglalásáig bizonyos fokig bizonytalanná tette a török katonai helyzetét az, hogy ázsiai és európai birtokait a Boszporosz választotta el egymástól. Fokozta a veszélyt, hogy a keresztény hadakat, amelyek az igen nehéz akadálynak számító Balkán-hegységet megkerülve, a Fekete-tengerhez érkeztek, a hajóhad harcászati és ellátási szempontból egyaránt kitűnően támogathatta. Persze ez a veszély inkább csak elméletileg állott fenn, mivel sohasem jött létre olyan politikai helyzet Európában, amely lehetővé tett volna ilyen kombinált hadműveleteket. A várnai hadjárat ugyanilyen elgondoláson alapult, amint tudjuk azonban, nem valósult meg.

2. periódus. Konstantinápoly elfoglalásától Belgrád bevételéig (1453—1521)

Konstantinápoly elfoglalásával létrejött az oszmán állam szilárd területi egysége. Maga a város, egy erős birodalomnak szinte kellős közepén, katonailag bevehetetlen volt, ugyanakkor uralkodott a Fekete-tengerre vezető kereskedelmi utak felett s az itt lebonyolódó forgalomból az oszmán állam a vámok révén tetemes haszonra tehetett szert.

Ebben a periódusban az oszmán hódító gépezet teljes fordulatszámmal dolgozik. A „Hódítónak” elnevezett II. Mohamed és utódja, II. Szelim alatt óriási területekkel gyarapodik a birodalom. Albánia, Görögország, Szerbia, Bosznia, Karamánia, Szíria, Mezopotámia és Egyiptom most válik török tartományá.

A birodalom terjeszkedésének iránya Európa felé most rajzolódik ki világosan. A fő irány a Duna-völgye, s az ide eső országokat, Szerbiát és Boszniát bekebelezi a birodalomba, míg Havasalföld, Moldva, valamint a krími tatár fejedelemség csupán hűbérese lesz. Egyébként ebben az időben területnyerése ebben az irányban aránylag csekély, amiben közrejátszik az, hogy Mátyás Magyarországa zárja el útját, de minden bizonnyal az is, hogy a helyzet alakulása folytán Ázsiában és Afrikában nyílik alkalom foglalásra.

Az ebből az időkből származó források alapján már felvázolható a török mozgósítás és felvonulás rendszere és kitapintható a hadászati vezetés néhány eleme is. A háború és béke kérdésében a szultán döntött a nagyvezírrrel egyetértésben, és a háború ügyében összehívott diván inkább csak a mozgósítás

mikéntjét szabályozta. A mozgósítási parancsban meghatározták, hogy a háború színterének megfelelően mely tartományok szpáhijai vesznek részt a hadjáratban és melyek maradnak béke-állomáshelyükön. Az európai háborúkban a ruméliai és az anatóliai elájét szpáhijai, a porta zsoldosai, az akindzsik és főleg a határvidék várainak aszabjai vettek részt. Az aszabokból került ki a dunai flotta legénysége, melynek ebben a periódusban már igen fontos harcászati és ellátási feladatai vannak. A tüzérségi anyagot a konstantinápolyi arzenálokból szállították, de egy-egy hadjárat alkalmával Üszküb-ben is öntöttek lövegeket, sőt a magukkal szállított ércből a hadszíntéren is. Igen alapos előgondoskodás történt a hadsereg élelmezésére. Az élelmet rendszerint a ruméliai elajetnek a felvonulási útvonal mentén levő szandzsákjából szerezték be készpénzfizetés ellenében. Szendrőn, később Belgrádban volt a fő élelemraktár. Bizonyos adatok azt mutatják, hogy a hadsereg három havi induló készlettel kezdte el a hadjáratot. Élelemszállításra főleg tevéket használtak.

Bármilyen irányban is folyt a háború, a mozgósítási tervnek fontos részét alkotta a tengeri flotta riadóztatása, hogy váratlan támadások elhárítására készen álljon.

3. periódus. Belgrád elfoglalásától a drinápolyi békéig (1521—1568)

Belgrád elfoglalása mindenképpen előfeltételét jelentette a Magyarország ellen indítandó döntő támadásnak. A hadsereg ugyanis nem nyomulhatott elő úgy, hogy ezt az igen erős várat a hátában hagyja. Ezenfelül azonban a Duna és a Száva összefolyásánál fekvő vár, mint a bázis-terület fő vára, minden támadó vállalkozásnak alkalmas kiinduló pontja volt.

Ennek a periódusnak nyolc nagyobb hadjáratában pontosan kirajzolódik a magyarországi török háborúk szerkezete és dinamikája, egyben az a határ is, amelyen túl az oszmán állam terjeszkedni már nem tudott. Úgy tűnik, hogy itt, Magyarországon érkezett el a török hódító gépezet hatósugara végéhez és a most elért határok egészen Buda visszafoglalásáig lényegében meg is maradnak. Eger, Kanizsa, Várad és Érsekújvár elfoglalása a következő periódusban ugyan nem jelentéktelen nyereség, de inkább az elfoglalt területnek szélességben való kiterjesztését jelenti, nem pedig az említett hatóság túlélését.

Ebben az időszakban alakul ki a török elleni védelemnek Buda visszafoglalásáig érvényes magyar—osztrák stratégiája, bár a magyar állami függetlenség megszűnése miatt helyesebb talán csupán osztrák stratégiáról beszélni. Bár ebben az időben keresztény részről nem jelentéktelen katonai erőfeszítéseket láthatunk, a török oly fölényben van, hogy amennyiben nem lépi túl hatósugarát, bármikor, bármit elfoglalhat. Mindenekelőtt az állandó pénzhíány, a rendeknek a központi kormányzattal szemben tanúsított ellenállása, a külföldi segéllyel járó nehézségek, a szövetségi rendszerekből általában adódó hadvezetési zavarok bénítják meg a katonai vezetést.

A sorozatos balsiker nyomán alakul ki Bécs védekező elgondolása, aminek természetes velejárója, hogy Magyarországot pusztán előtérnek tekintik és a védelem tulajdonképpeni tárgya: Ausztria. A végvári vonal építésénél és fenntartásánál ez a szempont érvényesül és az udvar szegényes anyagi erőforrásait elsősorban a legveszélyesebb irányba eső Győr és Komárom megerősítésére fordítja. Győr és Magyaróvár vidéke a járhatatlan Hansággal együtt igen jó hadászati kombinációkra ad alkalmat, amennyiben a terepviszonyok miatt mozgásában korlátozott török hadsereget a Győr védelmében meghúzódó, vagy a Magyaróvár melletti bevehetetlen állást elfoglaló

hadsereg pusztá jelenlétével is megállíthatja. Ha pedig a török hadsereg Győrt megkerülve, a Hanságtól délre, vagy a Dunától északra akar előnyomulni, a belső vonal előnyeit kihasználó császári hadsereg bárhol megelőzheti és útját állhatja.

4. periódus. A drinápolyi békétől Buda visszafoglalásáig (1568—1686)

Ezt a közel 120 esztendő t bátran a holtpont időszakának nevezhetjük: a hatósugara végéhez ért török tovább előnyomulni nem tud, viszont Bécs is képtelen döntő vállalkozásba fogni. Hogy mennyire így van ez, azt leginkább a tizenötéves háború mutatja, melyben nagy létszámú hadseregek vonulnak fel, és rendkívül mozgalmas, nyílt csatákkal végződő hadjáratokat folytatnak, jelentős várak cserélnek többször is gazdát, a harcok pedig a Dunántúltól Havasalföldig folynak, mégis a helyzet csupán azzal módosul, hogy Eger és Kanizsa a töröké lesz.

Eger elestével veszélybe kerülnek a bányavárosok, azonkívül Erdéllyel az összeköttetés megnehezedik, mert az észak felé beugró egri pasalik veszélyezteteti az Erdélybe menetelő hadsereget és hadműveleti vonalát. Kanizsa elfoglalásával pedig a török foglalás mélyen betüremkedik Zalába, veszélyeztetve a Murakózt, Vas megyét, de Stájerországot is. Ismételjük azonban, mindez lényegében nem változtat a helyzeten, amit ebben a periódusban a holtpont jellemez.

A tizenötéves háborút követő nyolcvan évben sem tudják elhagyni a holtpontot a szemben álló felek. Az egyik fél által sem kívánt 1663/64. évi háborúban a török célja mintha Bécs lenne, de 1663-ban Érsekújvár, 1664-ben pedig a déli hadszíntér eseményei térítik el céljától. A háború rövid tartama, valamint az a tény, hogy a török a tulajdonképpen döntetlenül végződő szentgotthárdi csata után békét köt, holott hadserege jóval erősebb marad a császáriakénál, jelzi, hogy a holtponton való túljutáshoz nincs ereje, és Bécs éppúgy elérhetetlen számára mint azelőtt.

Bécs 1683. évi sikertelen ostroma teljes valójában feltárja az oszmán hatalom gyengeségét s a holtpontról, amelyen fenntartani magát már eddig is csak a szerencsés véletlenek összejátszása következtében tudta, most valószínűtlen gyorsasággal zuhan vissza.

5. periódus. Buda visszafoglalásától a karlócai békéig (1686—1699)

Buda elvesztése után az oszmán állam rövid időn belül hatalmas területeket ad fel Magyarországon. A császári hadsereg hadművelési bázisa hirtelen leugrik az Alföld déli részére. A török erejének végleges megrokkánását mi sem jelzi jobban, mint az, hogy bár szerbiai és boszniai bázisának közvetlen közelében harcol, mégsem képes elhárítani a császári hadsereg támadásait, holott annak bázisa az Alföldnek szinte elpusztult déli része, ahova Ausztriából és Magyarországról távoli vidékeiről kell embert, anyagot és hadfelszerelést szállítani.

Egyébként a hadműveleteknek ebben a szakaszában a császári hadsereg hadászatiilag kedvezőbb helyzetben van, mivel a belső vonalon állva, Bosznia, Szerbia és Erdély viszonylatában könnyebben fejthet ki akciókat, mint a török.

4. Harcászat

Gallipoli elfoglalása idején az oszmán hadviselésben még a sztyeppe nomád taktikája az uralkodó. Hogy ez a taktika egyenértékű volt-e a hunok és a mongolok taktikájával, arra igen nehéz lenne válaszolni. Bizonyos adatok és logikai megfontolások alapján azonban fel kell tételeznünk, hogy a nomád taktikának már egy romlott, annak eredeti hatásosságát nélkülöző formájával állunk szemben. Igen valószínű ugyanis, hogy a termelő mód megváltozása és a feudális berendezkedés folytán elvesztette gazdasági és társadalmi talaját. Feltevésünket két történelmi tény látszik alátámasztani. Egyrészt a janicsár-testület felállítása, aminek kimondott célja az, hogy a hadseregnek szilárd, megrendíthetetlen magja legyen, amire pedig a nomád hadviselés klasszikus formái között szükség nem volt, másrészt az a tény, hogy alig fél évszázaddal Gallipoli elfoglalása után a nomád taktikát még eredeti hatásosságában űző mongolok szinte elsöprik maguk elöl az oszmán hadsereget.

Mindenestre a XIV—XV. században a törökök taktikája, ha nem is minden tekintetben, egészében azonban fölényben van a nyugati lovagi taktika felett. A könnyűlovasság gyorsasága, mozgékonyasága, valamint a vezetésnek a fegyelemből és a despotikus államszervezetből adódó szilárdsága révén döntő fölényben van a nehézkes, harci alakzatok variálására képtelen, egyénilig harcoló, fegyelmezetlen, következőképp szinte vezethetetlen lovagi seregek felett. Mindebből következett, hogy a török hadsereg harcában a cselnek, a lesvésésnek, valamint az átkaroló és megkerülő támadásnak döntő szerepe volt. Ugyanakkor a janicsárok megmozdíthatatlan, szilárd tömege nagy biztonságot adott ennek a folytonosan kavargó, hol támadó, hol visszaforduló tömegnek, amely éppen laza harcmódja következtében igen hajlamos volt a pánikra.

Látszólag tehát ez a harcmód tökéletes, és semmi kívánnivalót sem hagy maga után. Közelebről nézve azonban a dolgokat, oly gyengéit lehet felfedezni, melyeket pillanatnyilag még ellensúlyoznak az előnyök, a későbbiekben azonban katasztrofálissá válnak. Elsősorban is nincs ennek a harcrendnek zárt, tömegével ható, lökére képes magja. Janicsársága lenne erre alkalmas, de kizárólag védelemre használják. Ugyanakkor a janicsárok védekező harcmódjával nincs megoldva a védelem *általában*, az egész hadsereg vonatkozóan, a könnyűlovasság pedig védelemre alkalmatlan. Ilyenformán tehát az ellenség általános támadásával szemben általános védelem nem jöhet szóba. Hasonlattel élve, az oszmán hadsereg oly várhoz hasonló, melynek a janicsárságban csupán a végső ellenállást lehetővé tevő citadellája vagy öregtornya van, de nincsenek bástyái, főfalai és előművei. A keresztény páncélos lovasok zárt rohamát az oszmán hadak feltartani soha nem tudták, s hogy a kezdeti siker nem vezetett végső győzelemhez, annak oka az volt, hogy a lovagi seregek a zárt lökésen kívül semmilyen más harci cselekményre vagy manőverre nem voltak képesek.

Enyhítette a török taktikának fent leírt fogyatékosait és bizonyos egyensúlyi helyzetet hozott létre az a körülmény, hogy a lovagi hadszervezet bomlásával gyengült a páncélos lovasság lökésének ereje, maga a lovasság pedig érzékenyebbé vált az időközben puskával felszerelt janicsárság tüzével szemben. Ugyanakkor viszont a dolgok természetéből kifolyóan, a feudális szpáhik harci értéke is tovább csökkent és egyre járatlanabbá váltak a nomád taktikához elengedhetetlen gyors, pontos, valamint nagy fegyelmet megkívánó mozdulatok végrehajtásában.

A török harcmódnak ezek a gyengéi hosszú időn át nem váltak nyilvánvalóvá az átalakulásban levő nyugati hadviselés átmeneti zavarai miatt. Sőt, éppen az átmeneti időeknek a tűz és mozgás egyensúlyát kereső, sokszor igen

esetlen és hatástalan próbálkozásaival szemben a török hadsereg fegyvernemi együttműködése még nagyobb fölénybe került. De éppen a török taktikának ebből a fölényéből és a nyugati taktika átmeneti zavaraiából indult el a nagy változás, amelynek eredményeként a nyugati taktika abszolút fölénybe került.

Világossá válik a kérdés a nyugati taktika XIV—XVI. századi átalakulásának áttekintése után. A zárt taktikai egységben harcoló gyalogság megjelenése, majd a kézi lőfegyver elterjedése rendkívül bonyolult feladat elé állította a kor katonai szakértőit. Elsősorban is meg kellett oldani a pikások és a lóvások együttműködését, azaz a mozgás és a tűz összehangolását. Ez a probléma a török hadseregben nem merült fel, mivel a tűz- és lököerő összehangolása fegyvernemi síkon valósult meg, így nem volt szükség arra, hogy a janicsárság egy részét pikával szereljék fel. A feladat igen alapos kiképzést kívánt, amelynek eredményeként nemcsak a tűz és mozgás összehangolása nyert megoldást, hanem így válhattak a fegyelmetlen zsoldos bandák harcászattalag vezethető, homogén egységekké.

Nem kisebb feladatot kellett megoldani a lovasság esetében. Ahhoz ugyanis, hogy a lovagi eredetű lovasságból harcászattalag vezethető, minden manőver végrehajtására alkalmas lovasság válhasson, ugyancsak igen alapos kiképzés kellett. Időközben a lovasságot pisztollyal szerelték fel, s ez a körülmény, nagy kerülővel ugyan, de elősegítette az említett átalakulást. A pisztoly alkalmazásának egyik formája ugyanis az ún. caracola volt, s ha ennek a bonyolult manővernek a harci alkalmazhatósága nem is volt problémamentes, annál nagyobb jelentősége volt kiképzési szempontból: arról a lovas csapatról ugyanis, amely átment a caracola nehéz iskoláján, bátran el lehetett mondani, hogy valódi lovasság!

Mindéz természetesen nem ment végbe sem könnyen, sem gyorsan. Mindazonáltal a sok próbálkozásnak már a XVI. században két hatalmas nagy eredménye volt: kialakult az újkori taktika tudománya; és létrejött az új európai csatarend és harcmód.

Mik voltak ennek a csatarendnek az előnyei? A következők: a) A tűzrendszer zártsága, a szoros együttműködés és az egész harcrend szilárdsága. b) A csatarend tagoltsága, áttekinthetősége, amelyben az egyes részeket egymástól függetlenül lehetett mozgatni és egymással lehetett helyettesíteni. Mindez igen megkönnyítette a manővert és az erővel való gazdálkodást. Ez a csatarend engedelmes szerszám volt a hadvezér kezében: szilárd volt, mégis rugalmas, hajlott, de nem törött. c) A rendezett, tagolt felállás és az áttekinthetőség hatalmas támaszt adott lélektani szempontból is, épp ezért nehezebben vehetett erőt a pánik a seregen.

Ezzel szemben a török hadsereg szinte alakatlan tömegként harcolt: a tűz és mozgás eredeti fegyvernemi megosztottsága nem tette szükségessé, sem lehetővé az együttműködés megszervezését. Az egyes csapatok szinte elszigetelten harcoltak és keveset gondoltak egymás támogatására. A harc — megindulása után — rövidesen áttekinthetlenné, zűrzavarossá vált, és irányítása teljesen kicsúszott a vezér kezei közül. A török hadsereg csak egyre volt képes: a fergeteges rohamra, mely vagy sikerült, vagy nem, arra azonban már nem volt mód, hogy a változó helyzethez rugalmasan alkalmazkodjék. S ha az első roham nem sikerült, vagy visszacsapás érte a sereget, az egymásra torlódott csapatok között pánik tört ki és kezdetét vette a fejetlen menekülés. Éppen az mutatja a török csatarend rendkívüli ingatagságát, hogy a rendezett visszavonulás szinte ismeretlen volt a hadseregben. A nyugati seregek nemegyszer még vesztes csata után is rendezetten hagyták el a küzdőteret, szemben a törökkel, amely megvadult, halálra rémült csordaként özönlött vissza. Ez a rendes képe a felszabadító háborúk csatáinak, de jelei már kivehetők a szentgotthárdi, sőt bizonyos fokig a mezőkeresztesi csatában is.

A fő kérdés ti., hogy a török taktika miért nem járta végig a fejlődés nyu-

gati útját, a hadtudomány eszközeivel már alig oldható meg. A török taktika kezdeti fölénye elvakította volna a katonai vezetőket és nem vették volna észre itt-ott megmutatózó gyengeségeit? Nem valószínű. De ha észrevették, miért nem utánozták a nyugati eljárásokat? Hiszen alig volt olyan része a haditechnikának, amit az oszmán hadsereg ne tudott volna elsajátítani. Kézenfekvőnek tűnik, hogy maga az oszmán állami és társadalmi berendezkedés zárta el a fejlődés útját. Mert miképpen mehetett volna végbe a változás, az oszmán hadseregnek melyik része lett volna alkalmas az újítások befogadására? Az irreguláris és a feudális csapatok minden bizonnyal nem. Egyedül a zsoldoscsapatokat lehetett volna az új eljárás elsajátításához elengedhetetlen kiképzés alá fogni. A feladat abból állt volna, hogy a janicsárok egy részét pikával, a zsoldos szpáhikat pedig pisztollyal szereljük fel, majd megtanítsák őket a fegyvernemen belüli és a fegyvernemek közötti együttműködésre. Hogy felmerült-e ez a gondolat, s ha igen, miért nem valószínűsíthető, olyan kérdések, amelyekre válaszolni pillanatnyilag lehetetlen. Pusztán feltevésekre vagyunk utalva. Talán arról van szó, hogy akkor, amikor a reform szükségessége felmerült, a moszlimok tradicionalizmusa már megölte a renegátok racionális, friss újító kedvét. Kocsi bej megnyilatkozása ilyen szempontból igen sokat mond, hiszen ő a zsoldosság létjogosultságát is kétségbe vonta, holott a fejlődés hordozója volt mindenütt.

Arra is gondolhatunk, hogy talán a janicsárok és a zsoldos szpáhik testületi szelleme és kiváltságos helyzete gátolta meg az újítást. Ha egyik oldalról arra a rendkívüli befolyásra gondolunk, amivel a janicsárok rendelkeztek, a másik oldalról pedig magunk elé idézzük azokat a nehézségeket, amiket nyugaton is a pikások és a lövészek helyes arányának fenntartása jelentett — ti. a zsoldosok szívesebben vállaltak lövész, mint pikás szolgálatot —, ha tehát mindezt szem előtt tartjuk, akkor nem látszik alaptalan feltevésnek, hogy a janicsároknak pikával való felszerelését — ami a nyugati taktika elsajátításának egyetlen útja volt — testületi szellemük akadályozta. Másrészt biztos tudomásunk van arról is, hogy a pisztoly bevezetése az oszmán lovaságnál a XVI. század második felében a szpáhik ellenállásán bukott meg. Az oszmán zsoldoscsapatok testületi szellemének tulajdonított jelentőség mindezek alapján talán nem látszik túlzónak.

ГЕЗА ПЕРЬЕШ:

ВОЕННЫЕ ВОПРОСЫ ЕВРОПЕЙСКИХ ВОЙН ОСМАНСКОЙ ДЕРЖАВЫ

Резюме

Автор в своем изложении рассматривает период европейских войн османской державы от взятия Галиполя до Карловацкого мира. Причиной такого длительного анализа, — охватывающего период более 300 лет — прежде чем является то — устанавливает автор, что за данное время турецкое военное дело по существу не имело: организация и способ борьбы османской армии, потерпевшей поражение в битве у Зенты, почти не расходится от турецкой армии побеждающей в битве при Никаполе.

Автор рассматривает следующие вопросы войн данного периода: 1. Военный потенциал османского государства; 2. защита границ; 3. война, политика, стратегия; 4. тактика.

Анализ военного потенциала османского государства автор распространяет на три аспекта: а) территория, население, географические и естественные данные и экономи-

ческие ресурсы; б) государственный и общественный строй, а также государственное управление; в) армия.

Автор при рассмотрении вопросов войны, политики и стратегии разделил период от взятия Галиполя до Карловацкого мира на 5 периодов: 1. период: от взятия Галиполя до занятия Константинополя, 2. период: от занятия Константинополя до взятия Белграда; 3. период: от взятия Белграда до дринапольского мира до взятия обратно Буды; 5. период: от взятия обратно Буды до Карловацкого мира. Автор трактует эти вопросы на основе результатов своих новейших исследований.

GÉZA PERJÉS:

DIE MILITÄRISCHEN FRAGEN DER EUROPÄISCHEN KRIEGE DES OSMANISCHEN REICHES

Resümee

Der Autor prüft in seinem Vortrag die Periode der europäischen Kriege des osmanischen Staates von der Eroberung Gallipolis bis zum Frieden von Karlóca. Eine auf diesen langen Zeitraum sich erstreckende Zergliederung, die mehr als dreihundert Jahre umfaßt, ist vor allem dadurch begründet — behauptet der Autor —, daß sich unterdessen das türkische Kriegswesen im wesentlichen nicht änderte: Nämlich, die Organisation und Kampfart des bei Zenta eine Niederlage erlittenen osmanischen Heeres unterschied sich kaum von denen, die jenem türkischen Heere eigen waren, das in der Schlacht bei Nikopol siegte.

Der Autor prüft folgende Fragen der Kriege des in Rede stehenden Zeitraumes: 1. Die militärische Potenz des Osman-Reiches. 2. Die Grenzverteidigung. 3. Krieg, Politik, Strategie. 4. Taktik.

Die Zergliederung der militärischen Potenz des Osman-Staates breitet er auf drei Gesichtspunkte aus: a) Territorium, Bevölkerung, geographische und naturelle Eigenschaften und wirtschaftliche Quellen; b) Staatliche und gesellschaftliche Organisation, sowie Staatsverwaltung; c) Heer.

Im Rahmen der Prüfung der Frage Krieg, Politik, Strategie, teilt er den Zeitraum von der Eroberung Gallipolis bis zum Frieden von Karlóca auf fünf Perioden: 1. Periode: Von der Besetzung Gallipolis bis zur Eroberung Konstantinopels. 2. Periode: Von der Eroberung Konstantinopels bis zur Eroberung Belgrads. 3. Periode: Von der Eroberung Belgrads bis zum Frieden von Drinopol. 4. Periode: Vom Frieden von Drinopol bis zur Rückeroberung Budas. 5. Periode: Von der Rückeroberung Budas bis zum Frieden von Karlóca. Der Autor berichtet über obige Angaben nach den Ergebnissen seiner neuesten Forschungen.

